

KEKEME ÇOCUKLARIN VE AİLELERİNİN KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Dr. Efser Kerimoğlu

A. Ü. T. F. Psikiyatri Anabilim Dalı
Çocuk Psikiyatristi

Genel anlamda, «konuşmanın akıcılığında bir bozukluk bir kesilme» olarak tanımlanan kekemelik, gerek çocukluk gerekse erişkin konuşma özürleri arasında önemli bir yer tutar. Yaklaşık 2000 yıldır çeşitli biçimlerde ele alınmasına ve üzerinde pek çok araştırma yapılmasına karşın, karmaşık yapısı dolayısıyla günümüzde de gerek etiyoloji, gerekse sağaltım açısından yeterince aydınlatılamamıştır. Bu konuda araştırmacılar giderek daha fazla aile yapısı, kişilik yapıları ve etkileşimler üzerinde durmaktadırlar (Johnson, 1955).

Bu konuda daha önceden yapılan araştırmalar gözden geçirildiğinde kekeme çocukların kişilik özellikleriyle ilgili olarak «kekemeler her ne kadar özel kişilik örüntüleri göstermeseler de, çekingenlik, ürkeklik, bağımlılık, katılık, titizlik gibi bazı belirleyici özelliklere sahiptirler» denmekte ve bunların kendilik algıları düşük, kişilerarası ilişkileri bozuk, mutsuz ve içe kapanık çocuklar oldukları bildirilmektedir (English ve Pearson 1937; Bakwin ve Bakwin 1953; Gildson 1967).

Yapılan araştırmalarda kekeme çocukların anababalarının özellikleri de «baskın, mükemmeliyetçi, katı, talepkar, koruyucu, özellikle sağlık konusunda kaygılı, tuvalet eğitiminde, itaat ve saygıda yüksek standartları olan kimseler» olarak bildirilmekte, «babalar daha pasif ve sili, aile içi etkileşimler bozuk ve obsesif - kompulsif

özellikler belirgindir» denilmektedir (Bakwin ve Bakwin 1953; Shirley 1963; Hirsch 1975; Rutter 1976; Usdin ve Lewis 1979).

Ülkemizde yapılan araştırmalarda da kekeme çocuklarda, kekeme olmayanlara oranla daha fazla nevrotik belirtilere rastlandığı bildirilmektedir (Gökay ve Kasatura, 1970; Yörükoğlu ve Akyıldız, 1971; Etaner 1973; Enbiya-oğlu 1976; Tuncer 1976).

Ülkemizde kekeme çocukların aileleriyle ilgili olarak yapılan bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Ayrıca kekemelerle ilgili olarak yapılan araştırmalar genel olarak gözden geçirildiğinde de, bu araştırmaların çoğunlukla gözlemlere dayalı olduğu, ayrıntılı, karşılaştırmalı araştırmalara daha az yer verildiği dikkati çekmektedir.

Klinik çalışmalarımızda önemli bir çocukluk sorunu olarak gözlemlediğimiz kekemeliğin anababa kişiliği, tutumları ve aile içi etkileşimlerle yakın ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu gözlemimizden yararlanılarak yola çıkılan bu araştırmada temel amaç, kekeme çocukların kendilerinin ve anababalarının kişilik özelliklerinin, kekeme olmayan çocukların ve anababalarının kişilik özelliklerinden farklı olduğu varsayımını sınamaktır.

Y Ö N T E M

Denekler :

Bu çalışma A. Ü. T. F. Psikiyatri Anabilim Dalı Çocuk Psikiyatrisi Üni-

tesine kekemelik nedeni ile başvuran 30 çocuk ve anababalarıyla aynı sayıdaki kontrol grubu çocuk ve anababaları üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Kekeme grubunun seçiminde şu ölçütler dikkate alındı :

- 1 — Polikliniğimize kekemelik yakınmasıyla başvurmuş olması,
- 2 — Zeka geriliği, organik bozukluk ve önemli ruhsal belirtilerinin bulunmaması,
- 3 — «6-11» yaş grubunda olması ve kekemeliğinin en az 1 yıldır süregelmesi.

Anababaların seçiminde dikkate alınan ölçütler de şunlardır :

- 1 — En az ilkokul mezunu olmaları,
- 2 — Birlikte oturmaları ve çocukların öz anababaları olmaları,
- 3 — Açık ruhsal belirtilerinin olmaması.

Araştırmaya katılan kontrol grubu çocuklar cinsiyet ve yaş ortalamaları, anababaları ise yine yaş ortalamaları, eğitim düzeyleri, iş dağılımları gibi demografik özellikleri yönünden eşleştirilerek seçildiler. Bu çocukların da daha önce herhangi bir nedenle çocuk ruh sağlığı kliniklerine başvurmamış olmaları, konuşma bozukluğu ve açık ruhsal belirtilerinin olmaması gerekli ölçütlerdi.

Bilgi Toplama Araçları ve İşlem :

A — Çocukların değerlendirilmesinde kullanılanlar : I - Psikiyatrik görüşme ve öykü alınması, II - Bir İnsan Resmi Çizme (Goodenough) Testi, III - Üç Dilek Sorusu, IV - Cümle Tamamlama Testi, V - Çocuklar İçin Belirti Değerlendirme Listesi.

I — Psikiyatrik görüşme ve öykü alınması : Geleneksel çocuk psikiyatrisi yöntemleri doğrultusunda her çocukla ayrı ayrı görüşülmüş, davranış ve iletişim biçimleri gözlenmiş, ruhsal ve fizik muayeneleri yapılmıştır. Her çocuğun anababasından çocuk ve kekemeliğin gelişimi konusunda yine geleneksel anamnez şeması doğrultusunda bilgi alınmıştır.

II — Bir İnsan Resmi Çizme (Goodenough) Testi : Goodenough (1926) ve Machover (1952) tarafından önceleri bir zeka ölçüm aracı olarak geliştirilmiş olan bu testin daha sonra projektif test olarak kullanılabilirliği üzerinde çalışmalar yapılmıştır (Machover 1952; Stolz ve Coltharp 1961). Çocukların çizdikleri resimler gereksinimlerini, çatışmalarını, kişiliklerine özgü özelliklerini, zihinsel gelişim ve olgunluklarını değerlendirme amacıyla uzun yıllardır kullanılmaktadır (Mahmutoğlu 1977, Cansever 1982). Ülkemizde de bu konuda çalışmalar yapılmıştır (Öztürk 1962, Uçman 1971). Bir İnsan Resmi Çizme Testi, kliniğimizde de projektif bir test yöntemi olarak kullanılmaktadır.

III — Üç Dilek Sorusu : Bir İnsan Resmi Çizme Testi ile birlikte kullanılan bu yöntem, çocuğun düşsel istekleriyle, gerçekteki isteklerinin neler olduğunu ve aralarındaki ilişkiyi açığa çıkarmayı amaçlamaktadır.

IV — Cümle Tamamlama Testi :

Beier Cümle Tamamlama Testinin çocuklar için olan formundan esinlenerek H.Ü.T.F. Çocuk Ruh Sağlığı Bölümünce geliştirilen 24 maddelik bu test, eksik cümlelerin tamamlanması biçiminde uygulanmakta olan projektif bir yöntemdir ve temelde bir çeşit sözcük çağrışım testidir.

V — Çocuklar için Belirti Değerlendirme Listesi : H.Ü.T.F. Çocuk Ruh Sağlığı Bölümünce orijinalinden Türkçeye ve Türk çocuklarına uyarlanmıştır ve 68 maddeden oluşmaktadır (Wimberger ve Gregory 1968).

Belirtilerin yoğunluğuna göre, pek çok - sık sık (3 puan); çok - sık (2 puan); Az - bazen (1 puan); değil - yok (0 puan) olarak değerlendirilmekte olan bu test, çalışmamızda kekeme ve kontrol grubu anababaları tarafından çocukları için doldurulmuştur.

B — Anababaların değerlendirilmesinde kullanılanlar : I - Psikiyatrik görüşme ve gözlem, II - Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri (MMPI).

I — Psikiyatrik görüşme ve gözlem : Her anababa ile geleneksel psikiyatrik görüşme yöntemi doğrultusunda görüşülmüş, açık ruhsal belirti gösterenler çalışma dışı bırakılmıştır.

II — Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri (MMPI) : Hathaway ve McKinley tarafından A.B.D. de geliştirilmiş, ülkemizde de standardizasyonu ve geçerlik çalışması yapılmış olan bir özdeğerlendirme envanteridir. (Hathaway 1967, Savaşır 1981, Erol 1982). Bu çalışmada MMPI'nin kitap formu kullanılmıştır.

Bu envanter kişilik özelliklerini ve kişinin topluma uyabilme yeteneğini tek bir testle ölçebilmek amacıyla geliştirilmiştir. Testte psikiyatrik sınıflandırmaya göre ayrılmış 10 klinik ve 4 geçerlik alt testleri vardır.

Klinik alt testler sırasıyla; 1 - Hipokondriasis (Hs) 2 - Depresyon (D) 3 - Histeri (Hy) 4 - Psikopatik sapma (Pd) 5 - Maskulinite - Feminite (Mf) 6 - Paranoya (Pa) 7 - Psikasteni (Pt) 8 - Şizofreni (Sc) 9 - Hipomani (Ma) 10 - Sosyal içe dönüklük (Si) alt testleridir.

Geçerlik alt testleri ise,? (Birşey diyemem), L (yalan), F (kendini olduğundan farklı gösterme), K (savunuculuk) olarak adlandırılır ve test alma tutumlarını değerlendirilmeyi amaçlar (Savaşır, 1981).

Ayrıca testin standart formunda olmayan yeni bir çok alt test de geliştirilmiştir. Çalışmamızda bunlardan yalnızca din ve aile ilişkileri ile ilgili olan maddeler değerlendirilmiştir.

B U L G U L A R

A — Çocukların ruhsal durumlarının değerlendirilmesi :

I — Bir İnsan Resmi Çizme Testinde, her iki grup çocuğun resimleri gerek yapısal-özellikleri, gerekse içerikleri bakımından karşılaştırılmıştır.

Resimler, yapısal özellikleri yönünden, çocukların gelişim düzeylerine uygundur ve iki grup arasında belirgin bir fark bulunamamıştır.

İçerikleri bakımından ise, her iki grubun resimleri körlemesine tek tek değerlendirilmiş, yinelenen temalara göre gruplandırılmış ve bu temaların işleniş sıklığı her grupta sayısal olarak saptanmıştır. Daha sonra bulunan sayısal değerlerin toplam tema sayısına göre % oranları hesaplanarak karşılaştırılmıştır.

Bu test sonucunda kekeme grubu çocukların ayrıntı, temizlik, titizlik, kurallar ile ilgili temayı kontrol grubuna oranla çok daha sıklıkla işlediği, buna karşın kontrol grubunun mutluluk, sevinç, neşe ile ilgili temayı daha çok işlediği görülmektedir.

II — Üç Dilek Sorusuna verilen yanıtlar da yine «Bir İnsan Resmi Çizme Testindeki» gibi içerik olarak körlemesine değerlendirilmiş ve temalarına göre gruplandırılmıştır.

Kekeme grubunun dileklerinde çevreye uyum sağlayabilme, yiyecek giyecek gibi oral istekler, korunma, yardım görme ve konuşmanın düzelmesi gibi dilekler kontrol grubundan farklı olarak yükselirken, kontrol grubunda da başarı, okulla ilgili dilekler, zenginlik, mutluluk, oyun - oyuncak, ün sahibi olma, büyüme, güçlü olma yanı sıra, dünya barışı ve vatan ile ilgili dilekler ön plana çıkmıştır.

III — Cümle Tamamlama Testi sonuçları değerlendirilirken 60 çocuğun cümleleri içerik ve duygusal yüklülük açısından tek tek gözden geçirilmiş ve yinelenen temalara göre gruplandırılmıştır. Ayrıca temalar kendi içlerinde olumlu, olumsuz duygusal yüklülük, duygusal yük taşımama özelliklerine göre de alt gruplara ayrılmıştır. Gruplar sayısal ve yüzdesel olarak değerlendirilmiş ve karşılaştırılmıştır.

Kekeme grubu çocuklarda kendini ve anababayı olumsuz algılama, hastalık ve korkular ile ilgili cümleler daha sık kullanılırken, kontrol grubunda olumlu duygusal yük taşıyan cümlelerin, arkadaşlık ve okul ile ilgili temaların daha sıklıkla kullanıldığı görülmüştür.

IV — Belirti Değerlendirme Listesine anababaların çocukları için verdikleri yanıtların ağırlık puanları (0,1,2,3) her çocuk için ayrı ayrı bulunduktan sonra grup toplam ağırlık puanları saptandı. Daha sonra istatistiksel işlemler uygulanarak grup ortalamaları ve standart kaymaları hesaplanarak t testi ile karşılaştırıldı. Sonuçta t değeri 0,01 düzeyinde anlamlı bulundu. Diğer bir deyişle her iki grubun belirti listesi toplam puanları arasında (kekeme grubu lehine) anlamlı bir farklılık saptandı.

Ayrıca listedeki sorular arasında uyumsuzluk belirtisi sayılabilecek olan-

lar ayrılarak her iki grubun bu sorulardan aldıkları toplam puanlar saptandı ve istatistiksel işlemler uygulanarak t testi ile karşılaştırıldı. Sonuçta (öfke nöbetleri vardır); (mutlu değildir); (sıkılgandır, çekingendir); (yaşından küçük bir çocuk gibi davranır); (çabuk gücenir, incinir); (kendine güveni yoktur); (kolay ağlar); (korkaktır); (sinirlidir, tedirgindir); (bedeni ile ilgili şikayetleri vardır) soruları kekeme grubunda anlamlı olarak daha yüksek bulundu.

B — Anababaların ruhsal durumlarının değerlendirilmesi :

I — Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri (MMPI) sonuçları : Kekeme ve kontrol grubu çocukların anababalarına ait 120 MMPI testinin grup ortalamaya puanları alınmış ve t testi ile karşılaştırılmıştır.

Kekeme ve kontrol grubu annelerinin ortalama MMPI puanları incelendiğinde Sc (Şizofreni), Ma (Hipomani) ve aile alt testleri dışındaki tüm alt testler arasında anlamlı bir farklılık olmadığı gözlenmiştir. Sc, Ma ve aile alt testleri, kekeme çocukların annelerinde kontrol grubu çocukların annelerine oranla istatistiksel olarak anlamlı düzeyde daha yüksek bulunmuştur ($p > 0.1$).

Kekeme ve kontrol grubu babalarının ortalama MMPI puanları karşılaştırıldığında da L (yalan) ve din alt testi dışındaki tüm alt testler arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığı görülmektedir. L ve din alt testi ise kontrol grubu babalarda anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur ($p > 0.01$).

Ayrıca her iki grubun çocuğun annelerinin ve babalarının ortalama profilleri çizilmiş ve şekil 1 - 2 de gösterilmiştir. Profiller incelendiğinde gerek annelerdeki Sc ve Ma, gerekse babalardaki L alt testlerindeki yükselmelerin nor-

mal sınırlar içerisinde yer aldıkları görülmektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada gerek kekeme çocukların gerekse anababalarının kişilik özelliklerinin kekeme olmayanlarından farklı olduğu varsayımından yola çıkılmış, bulunan sonuçlar çok belirgin olmamakla birlikte bazı farklılıkları ortaya koymuştur.

Bulgular tek tek gözden geçirilecek olursa, kekeme çocukların daha çocuksu, bağımlı, kaygılı, duyarlı, engellenmiş oldukları, ayrıntı temizlik, titizlik gibi obsesif olarak değerlendirilebilecek özellikleri bulunduğu ve kontrol grubuna oranla daha çok uyumsuzluk belirtisi gösterdikleri dikkati çeker. Bu bulgular literatürde sözü edilen kekeme çocukların özellikleri ile de benzerlik göstermektedir (English ve Pearson 1937; Bakwin ve Bakwin 1953; Gildson 1967; Gökay ve Kasatura 1970; Yörükoğlu ve Akçıldız, 1971; Etaner, 1973; Enbiyaoğlu 1976; Tuncer 1976).

Kekeme ve kontrol grubu çocukların anne ve babalarına uygulanan MMPI testi sonuçları gözden geçirildiğinde ise, annelerde Sc, Ma ve aile içi çatışmalarla ilgili alt testlerde kontrol grubu annelerine oranla anlamlı bir yükselme söz konusu ise de, bu yükselmenin normal sınırlar içerisinde olduğu görülmektedir. Bu yükselme kekeme çocukların annelerinin belirgin bir ruhsal patoloji göstermemelerine karşın, içsel ve ailesel çatışmalar yönünden biraz daha fazla yüklü oldukları biçiminde yorumlanabilir. Babaların MMPI testi sonuçlarına bakıldığında ise, kontrol grubu babaların daha kontrollü ve savunucu oldukları görülmektedir. Burada MMPI testi sonuçlarının klinikte kekeme çocukların anababalarında gözlemlediğimiz ve yayınlarda da belirtilen titizlik, dindarlık, kuralcılık, mü-

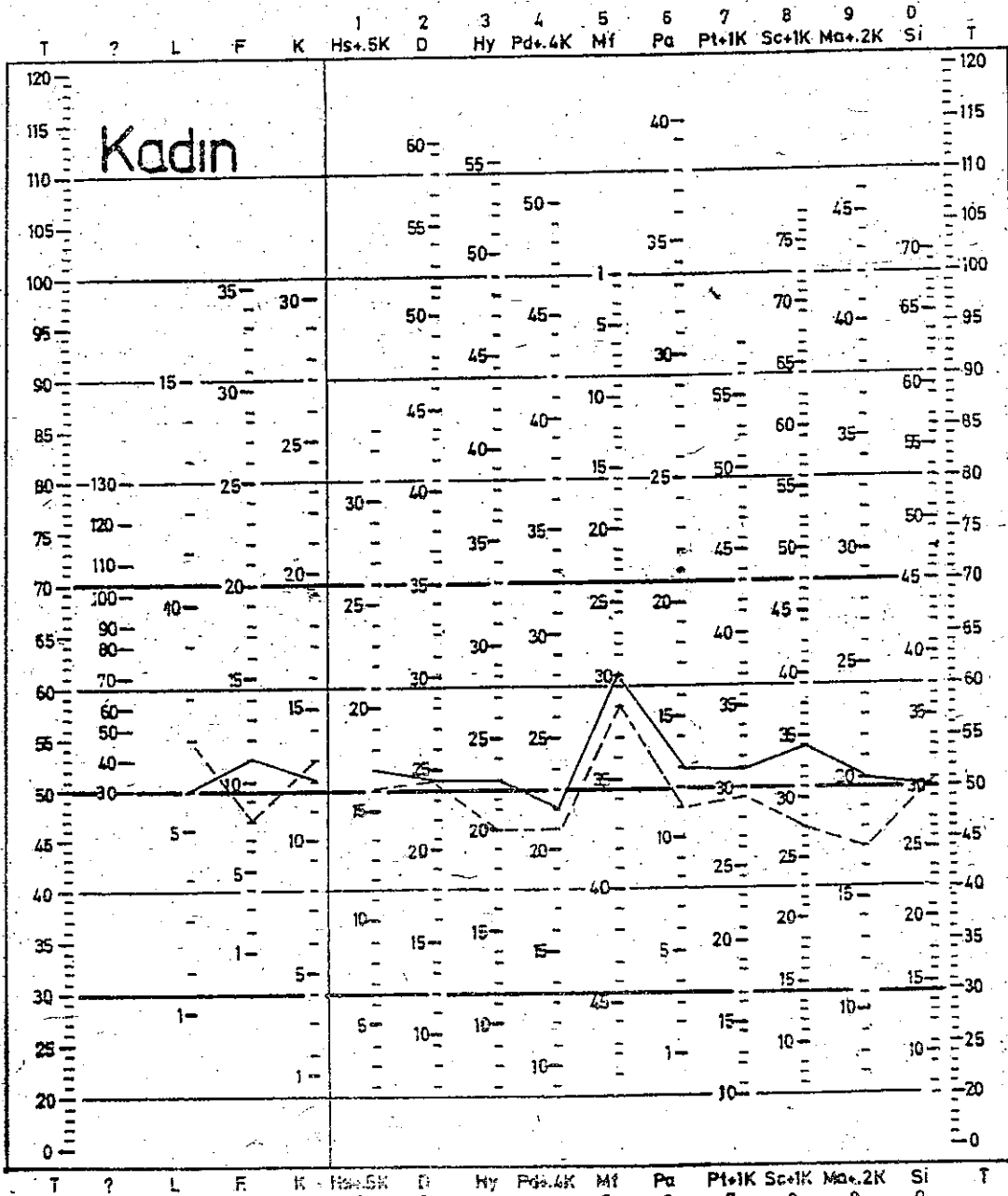
kemmeliyetçilik gibi özellikleri yansıtmadığını görmekteyiz. Literatürde de gerek kekeme çocukların anababalarında, gerekse diğer nevrotik gruplarla yapılan karşılaştırmalı MMPI araştırmalarında, benzer sonuçlar bulunmuştur (Goodstein ve Dahlstrom, 1956; Sheehan, 1970). Bu durum MMPI'in psikiyatrik ortamlarda, normal dışı kişilik yapısına ilişkin bilgi edinebilmek amacıyla geliştirilmiş bir envanter olmasından kaynaklanabilir. MMPI madde kapsamının psikopatolojiden kaynaklanması, normal örneklemelerin yoğun olarak çalışılmasını güçleştirmektedir (Erol, 1982). Bu nedenle, bu konuda daha farklı yöntemler uygulanarak araştırma yapılması, etioloji de çevresel etkenlerin rolüne ışık tutucu olacaktır kanısındayız.

Araştırma bulgularımıza göre kekeme çocukların ruhsal yaşamlarında, sosyal ilişkilerinde ve uyumlarında kontrol grubu çocuklarına oranla daha çok güçlükler içinde oldukları söylenebilir. Burada önemli olan, bu çocukların güçlüklerini bilebilmek, anlamak ve tedavilerinde bunu göz önünde bulundurmadır. Özellikle son yıllarda ülkemizde kekemelerin tedavisi ile ilgili araştırmalara ve yayınlara hız verilmiştir. Ancak burada dikkati çeken bir durum kekemelik tedavisinin hemen tümüyle konuşma tedavilerine bırakılmış olmasıdır. Araştırmamızın sonuçlarından ve bu konudaki yayınlardan da izlediğimiz gibi, kekeme çocukların ruhsal sorunları vardır. Bunlar çocuktan çocuğa değişen düzeylerde olabilir. Ancak önemli olan bu sorunların yadsınmaması ve psikiyatrik yardıma olan gereksinimleridir. Bu durumda tek yanlı bir konuşma tedavisinin başarılı olabileceği olasılığı zayıftır. Çocuğun ve ailesinin sorunlarına yönelik, destekleyici bir psikoterapi ile uy-

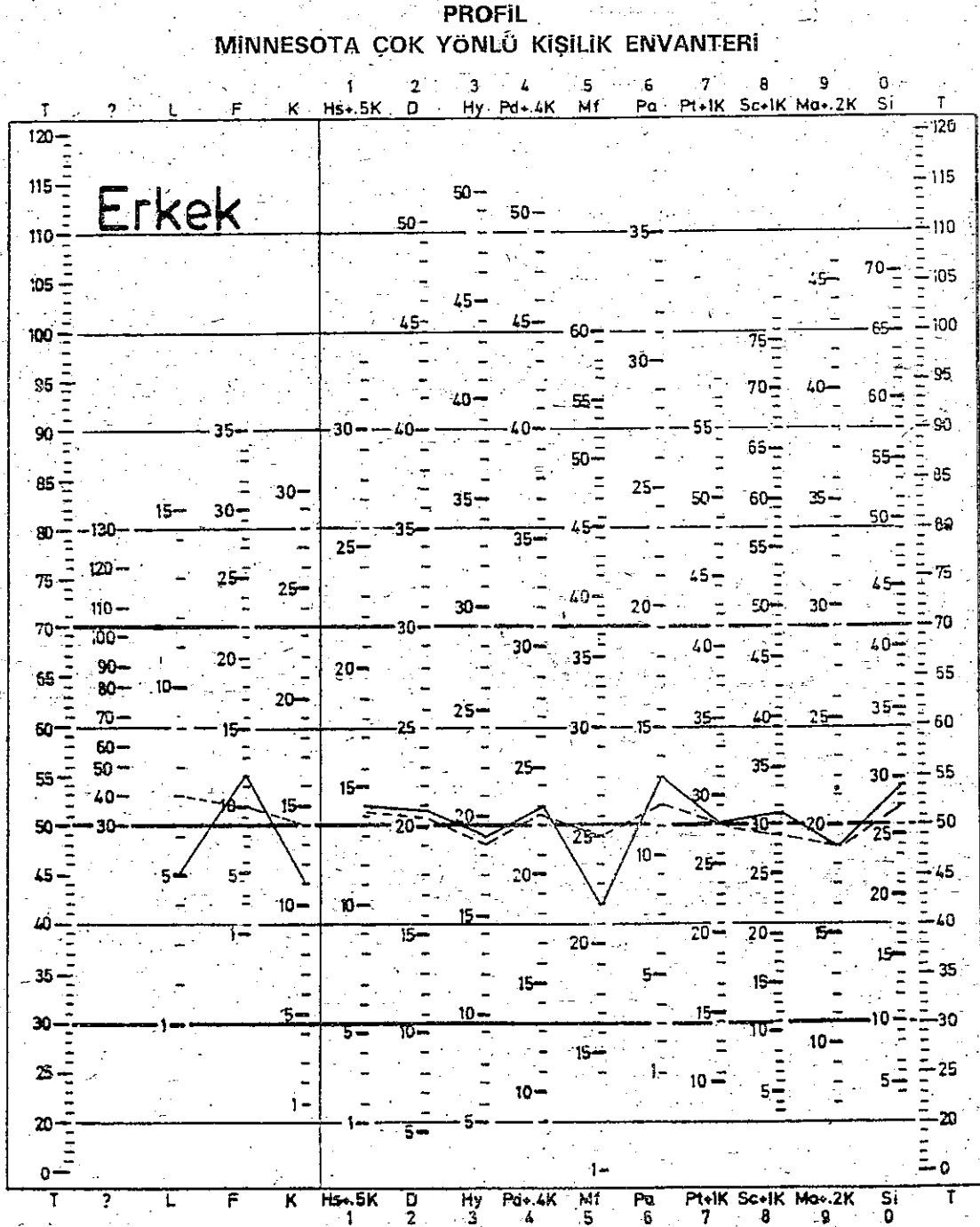
gulanacak olan konuşma tedavisinin başarı şansı daha yüksek görülmektedir.

dir. Klinik deneyimlerimiz de bunu destekler niteliktedir.

PROFİL MINNESOTA ÇOK YÖNLÜ KİŞİLİK ENVANTERİ

Şekil I : Kekeme ve Kekeme Olmayan Çocukların Annelerinin MMPI Profilleri
 — Kekeme
 - - - Kekeme olmayan
 (K eklemelidir)

Şekil II : Kekeme ve Kekeme Olmayan Çocukların babalarının MMPI Profilleri
 — Kekeme
 - - - Kekeme olmayan
 (K eklemelidir)

KAYNAKLAR

- Bakwin, H., Bakwin, R. M., «Behavior disorders in children» W. B. Saunders Company, Philadelphia, sayfa: 303, 1953.
- Cansever, G., «Klinik psikolojide değerlendirme yöntemleri» Gözlem Matbaacılık Kollektif Şirketi, İstanbul, Sayfa : 215 - 226, 1982.
- Enbiyaoglu, G., «Kekemeliğin psikolojik ve psikoanalitik açıdan incelenmesi» XII. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi, İstanbul, sayfa : 267 - 272, 1976.
- Enbiyaoglu, G., «Konuşma Bozukluğu olan çocukların psikolojik testlerdeki zeka ve kişilik özellikleri» XVII. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi, İstanbul, sayfa : 247 - 252, 1976.
- English, O. S., Pearson, G. H. J., «Common neurosis of children and adults» W. W. Norton and Company, New York, Sayfa : 105 - 108, 1937.
- Erol, N., «Ülkemizdeki psikiyatrik hastalarda Minnesota çok yönlü kişilik envanterinin geçerlik araştırması» Doktora Tezi. A. Ü. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Ankara, 1982.
- Etaner, U., «Nörotik çocuklarda anne-baba şahsiyetinin psikoanalitik açıdan incelenmesi. Doçentlik Tezi, İ. Ü. Çapa Tıp Fakültesi, İstanbul, 1973.
- Gildson, P., «Stutterers self-Acceptance and perceived parental Acceptance» Journal of Abnormal Psychology 72 : 59 - 64, 1967.
- Goodenough, F. L., «Measurement of intelligence by Drawings» N. Y. Har-
- Goodstein, L. D., Dahlstrom, W. G., court Brace and World, Inc. 1926. «MMPI differences between parents of stuttering and nonstuttering children» Journal of Consulting Psychology 20 : 365-370, 1956.
- Gökay, F. K., Kasatura, İ., «Kekeme çocukların normal ve nörotik çocuklarla zeka ve kişilik özellikleri yönünden karşılaştırılması» VI. Milli Nöro-psikiyatri Kongresi, İstanbul, Sayfa : 76 - 81, 1970.
- Hathaway, S. R., McKinley, J. C., «The Minnesota Multyphasis Personality Inventory Manuel» Psychological Corporation, New York, 1967.
- Hirsch, K., «Language Disabilities». In Freedman, A. L., Kaplan, H. I., Saddock B. J. (Ed.) : Comprehensive textbook of psychiatry (Cilt II). The Williams and Wilkins Company, Baltimore, Sayfa : 2111 - 2112, 1975.
- Johnson, W., «Stuttering in Children and adults» University of Minnesota Press, Minneapolis, 1955.
- Machover, K., «Drawing of the human figure» A method of personality investigation in Anderson, H. H., Anderson, G. L. (Ed) : An Introduction to Projective techniques. Prentice Hall, Sayfa : 341 - 369, 19g2.
- Mahmutoglu, M., «Resimli Kişilik Testleri» Seminer (İ. Ü. Cerrahpaşa Tıp Fak. Psikiyatri Kürsüsü 1972 - 73 yılı konferans ve seminerleri) I : 169 - 182, 1977.
- Öztürk, M., «Çocuk Psikiyatrisinde analitik muayene metodu olarak resim yapdırma» Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 5 : 143 - 153, 1962.

- Rutter, M., «Individual differences». In Rutter, M., Hersow, L. (Ed) Child Psychiatry Modern Approaches. Blackwell Scientific Publication, London, 1976.
- Savaşır, I., «Minnesota Çok Yönlü Kişilik Envanteri El Kitabı (Türk Standardizasyonu)», Sevinç Matbaası Ankara, 1981.
- Sheehan, J. G., «Stuttering research and therapy», University of California, Los Angeles, Sayfa : 58 - 170, 1970.
- Shirley, H. F., «Pediatric Psychiatry» The Common Wealth Foundation NewYork, sayfa : 303 - 304, 1963.
- Stoltz, R. E., Coltharp, F. C., «Clinical judgements and the draw-a-person test». Journal of Consulting Psychology 25 : 43 - 45, 1961.
- Tuncer, O., «Konuşma bozukluğu olan çocukların özellikleri» XVII. Ulusal Psikiyatri ve Nörolojik Bilimler Kongresi, İstanbul, sayfa : 225 - 233, 1976.
- Uçman, P., «Goodenough - Harris resim çizme testi ile bir Türk örneklemini üzerinde araştırma» Bilim Uzmanlığı Tezi, H. Ü. Psikoloji Bilim Dalı, Ankara, 1971.
- Usdin, G., Lewis, J. M., «Psychiatry in general medical practice» Mc Graw Hill Book Company, NewYork, sayfa : 658, 1979.
- Wimberger, H. C., Gregory, R. J., «A behavior checklist of use in child psychiatry clinics» Journal of American Academy of Child Psychiatry 7 : 677 - 688, 1968.
- Yörükoğlu, A., Akyıldız, S., «75 çocukta yeni başlayan kekemelik üzerine bir inceleme» VII. Nöro-Psikiyatri Kongresi, Ankara, sayfa : 373 - 381, 1971.